

УДК 94(477.4)"1905/1914"

М. В. Гаухман

**КОНЦЕПЦІЯ "НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ" У ДОСЛІДЖЕННІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ
(1905–1914 РР.)**

Сучасний світ існує, водночас, в "епоху мультикультуралізму" та "епоху націоналізму". Позаяк Україна є поліетнічною та поліконфесійною державою, досягнення толерантності в українському суспільстві є нагальною проблемою сьогодення. Відтак актуальності набуває вивчення історичного досвіду співіснування різних етноконфесійних спільнот на українських землях. Правобережна Україна на початку ХХ ст. була поліетнічним і поліконфесійним регіоном, у якому національні проекти недержавних націй, – український, єврейський і польський проекти, – стикалися з протидією місцевої адміністрації. Адже національна політика Російської імперії була спрямована на впровадження російського національного проекту, проекту "великої російської нації", та проти національних проектів недержавних націй. Ефективність російської національної політики залежала від способів, які вживалися місцевою адміністрацією для блокування практичних виявів національних проектів, що пов'язували національні еліти з народними масами, на Правобережній Україні.

Теорії нації та націоналізму були охарактеризовані в монографії Г. Касьянова [1]. Автор показав, що існуючі концепції нації мають прикладний характер, будучи розробленими на матеріалі конкретних епох і регіонів. Позаяк дане дослідження спрямоване на висвітлення "національного питання", процесів націотворення та національної політики на Правобережній Україні в умовах ідеологічної боротьби початку ХХ ст., доцільно обрати "модерністську" теорію нації, згідно з якою нації є продуктами індустріального суспільства, які творяться національною елітою, бюрократами та інтелектуалами. Одною з концепцій модерністської теорії нації є концепція "національних проектів". Застосування концепції "національних проектів" дозволяє встановити місце бюрократії та інтелектуалів у громадському житті "мультикультурної" Правобережної України початку ХХ ст.

Концепція національних проектів є продовженням концепції нації як "уявленої спільноти" Б. Андерсона. Великі соціальні групи, включно з націями, представники яких безпосередньо не контактують один з одними, є "уявленими спільнотами". Відтак дослідницьким завданням послідовника концепції Б. Андерсона є встановлення способів "уявлення" спільноти. Нації, – так само, як і класи, – згідно із цією концепцією, є продуктами індустріального суспільства та "конструюються" інтелектуалами й бюрократами за допомогою

культурно-просвітницьких і бюрократичних практик [2]. Інакше кажучи, нації є проектами національних еліт, які тиражують дискурс нації серед народних мас, позначених елітою як певна нація.

Термін "національний проект" був уперше вжитий щодо української історії Р. Шпорлюком [3]. Під "українським", "російським" і "польським" національними проектами історик розумів проекти національних інтелектуалів зі створення модерної української, російської й польської націй. Причому три національні проекти були конкуруючими. Адже українське етнічне населення "уявлялося" в кожному з трьох національних проектів носієм або української, або російської, або польської національної ідентичності. Історична перемога українського проекту обумовлювалася, згідно з Р. Шпорлюком, слабкістю російського й польського проектів, які виявилися неспроможними залучити до російського або польського націотворення українське населення території, що в ментальній географії "довгого ХІХ ст." (1789–1914 рр.) була російсько-польської периферією.

Історія українського та російського націотворення в рамках концепції національних проектів досліджується О. Міллером [4; 5]. Історик, вивчаючи національне питання в Російській імперії, насамперед у другій половині ХІХ ст., дійшов висновку про невизначеність російської національної політики щодо українського питання та "західних окраїн" Росії, до яких належала й Правобережна Україна. Російський національний проект не був однозначним, бо російські інтелектуали та бюрократи не визначили оптимальну модель російської нації та ефективні способи проведення національної політики.

В історіографії національних проектів, представленої згаданими працями Р. Шпорлюка та О. Міллера, досліджується дискурс нації серед українських і російських інтелектуалів і бюрократів та бюрократичні практики Російській імперії на "західних окраїнах". Однак, по-перше, детально не розроблена концепція "національних проектів", тобто не визначений зміст поняття "національний проект" і структура національного проекту, по-друге, недостатньо висвітлено національне питання в Російській імперії початку ХХ ст., коли національні рухи стали масовими, по-третє, не з'ясовані практики націотворення та способи здійснення національної політики на національних окраїнах Російської імперії, як-от на Правобережній Україні.

Дана праця присвячена практикам націотворення недержавних націй і способам протидії цим практикам з боку місцевої адміністрації Правобережної України. Завдання нашого дослідження такі: 1) Визначити зміст поняття "національний проект" і загальну структуру національного проекту недержавної нації; 2) Виявити національні практики українського, єврейського та польського проектів на Правобережній Україні; 3) З'ясувати способи діяльності місцевої адміністрації Південно-Західного краю проти національних практик та оцінити їхню ефективність.

Національні проекти недержавних націй, – таких як українська, єврейська і польська нації на початку ХХ ст., – спрямовані на створення модерних націй зусиллями національних еліт, інтелектуалів-націоналістів. Національні проекти державних націй, на відміну від національних проектів недержавних націй, здійснюються як зусиллями інтелектуалів, так і зусиллями бюрократів. Національний проект сполучає "теорію" та "практику" націотворення, національну дискурсивну формацію та національні практики. Дискурсивна формація є поєднанням когнітивного (група висловлювань щодо певної нації) та комунікативного (комунікативні зв'язки національної громадськості) компонентів дискурсу [6, с.68]. Дискурсом називають, так би мовити, "живий текст"; дискурс, за Ю. Габермасом, є простором комунікації, учасники якої прагнуть досягти універсального консенсусу щодо певної групи висловлювань [7, с.47]. Дискурсивна формація являє собою мережу дискурсивних практик (сукупність дискурсивних, мовленнєвих, подій), у яких творяться висловлювання дискурсу [8, с.18-19]. Причому в соціально-політичних процесах у дискурсивній події перетинаються різні дискурси. Єдність дискурсивної формації забезпечується єдиною дискурсивною стратегією, присутньою в усіх дискурсивних подіях [8, с.27]. Дискурсивна формація орієнтована на практичну діяльність, а відтак – національна дискурсивна формація призначена для творення нації шляхом "написання" дискурсу нації.

Під "дискурсом нації" ми розуміємо сукупність висловлювань щодо нації ("людство поділено на нації", "кожна нація має власну історію", "кожна нація має власний характер", "кожна нація має право на самовизначення" тощо) та каналів комунікації, у яких утворюються ці висловлювання, тобто національна громадськість, елітарна спільнота інтелектуалів-націоналістів. Дискурс нації на початку ХХ ст. перетинався з іншими дискурсами, наприклад: 1) "Ліберальним дискурсом", представленому висловлюваннями на кшталт "суспільство є сувереном", "всі індивіди суспільства є рівними в правах", тощо [9]; 2) "Дискурсом бюрократії", представленому висловлюваннями на кшталт "уряд піклується про населення", "кероване населення є дисциплінованим населенням" тощо [10]; 3) "Дискурсом класу", представленому висловлюваннями на кшталт "суспільство поділено на класи", "кожен клас має власні інтереси", "історія людства є історією класовою боротьби", "держава є інструментом класового панування" тощо [11, с.58–60]. У кожному епоху поширюються декілька дискурсів, які, водночас, і суміщаються між собою, і взаємно поборюють один одного. Суміщення дискурсів обумовлено наявністю єдиних каналів комунікацій для висловлювань, притаманним різним дискурсом. Такими каналами комунікацій, спільними для декількох дискурсів певної історичної епохи, є спільноти бюрократів та інтелектуалів.

Національна дискурсивна формація, належна до національного проекту, "пише" дискурс нації для "прочитання" цього дискурсу

народною масою. Тут і далі вживатимемо поняття "народна маса" як етнічна, субетнічна або етноконфесійна група, що є потенційною соціальною базою націотворення. "Письменниками" дискурсу нації, "авторами" висловлювань національної дискурсивної формації, є бюрократи та інтелектуали, а "читальниками" дискурсу нації – народна маса. Остання, по-перше, постає нацією в уявленні бюрократів та інтелектуалів, по-друге, "націоналізується" в спосіб "прочитання" дискурсу нації. Таке "прочитання" здійснюється мовою національної еліти. Наприклад, висловлювання дискурсу нації "людство поділене на нації" в національній дискурсивній формації перетворюється на висловлювання "ми (наша нація) – така ж нація, як й інші нації", а висловлювання "кожна нація має власні права" – перетворюється на висловлювання "ми (наша нація) маємо власні права".

Під "національними практиками" розуміємо інституціональні вияви дискурсивних практик, спрямованих на націотворення, у соціальних практиках. Кожен з різновидів соціальних практик, – як-от преса, освіта, політична діяльність, – утворюється власними правилами, але є національно позначеним. Поняття "національні практики" утворено нами для позначення практичного вияву національного проекту в громадському житті, за аналогією з поняттями "бюрократичні практики" М. Фуко та "культурні практики" П. Бурдьє [12]. У національних практиках відбувається "читання" дискурсу нації народною масою, спільноту, "націоналізованою" інтелектуалами.

Сенс національного проекту недержавної нації полягає у встановленні та підтриманні зв'язку між національною дискурсивною формацією та національними практиками, між "писанням" націоналістів і "читанням" народної маси. У даному разі діє аналогія з філософсько-лінгвістичною концепцією сенсу Ж. Дериди: сенс існує в процесі циркуляції "читання–письма" [13, с.23]. Відтак розрив зв'язку "читання–письма" призводить до втрати сенсу. Національний проект може втратити власний сенс, якщо національна еліта буде позбавлена можливості розбудовувати національні практики, тобто коли буде розірваний зв'язок між "письменниками"-націоналістами та "читальниками"-народною масою. Національна еліта, позбавлена можливості проводити практичну діяльність, втрачає здатність "писати" дискурс нації та провінціалізується, виявляючи себе як "патріотів рідного краю", а не як провідників нації.

Національна політика, що проводиться проти національного проекту недержавної нації, є ефективною, якщо бюрократії вдається знищити національні практики, розірвавши зв'язок "письма-читання" між національною елітою та народною масою. Для цього бюрократії потрібно не стільки боротися з національними практиками, скільки творити національний проект державної нації з власними національними практиками, спрямованими на творення державної нації, до якої включалося б те населення, яке націоналісти недержавної нації

позначили як "недержавну націю". Інакше кажучи, для перемоги над національними проектом недержавної нації бюрократії потрібно творити конкуруючий національний проект. Тоді національний проект недержавної нації втрачає свою соціальну базу, яку підпорядковує собі національний проект державної нації.

Підставою визначення національного проекту є певна модель нації, що конструюються національною елітою. Такими моделями нації, визначеними Е. Смітом, є "ієрархічна нація", "нація, заснована на заповіді", "республіканська нація", які також можуть поєднуватися [14, с.107–206]. Три моделі є, за нашою термінологією, дискурсивними формаціями, утвореними суміщенням різних дискурсів. Взаємодія "дискурсу нації" та "консервативного дискурсу" породжує модель "ієрархічної нації", взаємодія "дискурсу нації" та секуляризованого "релігійного дискурсу" (заснованого на уявленні про "богообраність" спільноти, що сповідує "істинну віру") породжує модель "нації, заснованої на заповіді", а взаємодія "дискурсу нації" та "ліберального дискурсу" – модель "республіканської нації". Якщо націоналісти певної нації обстоювали одну модель нації, скільки б дискурсів не суміщалося б у цій моделі, то значить існував єдиний національний проект для певної нації, незважаючи на неминучі ідейні розбіжності між націоналістами.

Наявність взаємозв'язку між дискурсивною формацією та національними практиками робить національний проект динамічним, дозволяє проекту змінюватися відповідно до політичної ситуації та підтримувати сполучення між інтелектуалами й народними масами, соціальною базою національного проекту. У національних проектах недержавних націй Російській імперії початку ХХ ст. варто виокремити чотири практики: 1) Преса; 2) Культурно-просвітницьких рух; 3) Кооперативний рух; 4) Політичні партії. Позаяк розглядаємо національні проекти недержавних націй, серед національних практик не згадуємо бюрократичні практики, властиві національним проектам державних націй.

Практики націотворення, національні практики в національних проектах, недержавних націй Російської імперії характеризуються нами за чотирма групами відносин: 1) Внутрішні відносини національного проекту; 2) Відносини між національним проектом і загальноросійською опозицією; 3) Відносини між національним проектом і урядом; 4) Відносини між національним проектом і народною масою. Кожна група відносин має власну структуру, що розглядатиметься нижче. Національна політика, діяльність уряду стосовно національного проекту недержавної нації, здійснювалася в рамках відносин між національним проектом і урядом та відносин між національним проектом і народними масами. Розгляд діяльності центральної й місцевої влади Російської імперії в національній політиці дозволяє встановити, проти яких національних практик спрямовувалася політика та наскільки вона була результативною.

Внутрішні відносини національного проекту характеризувалися "елітарністю" або "егалітарністю" та "конкурентністю". Поняттями "елітарність" і "егалітарність" позначаємо спосіб рекрутування національної еліти та її позицію щодо народних мас. В "елітарних" національних проектах еліта знаходиться в привілейованому станово-класовому становищі відносно народної маси. Елітарний характер еліти обумовлюється її аристократичним походженням. Елітарний національний проект утворюється дискурсивною стратегією творення нації за моделлю "ієрархічної нації". В "егалітарних" національних проектах відсутня станово-класова ієрархія національної спільноти. Національний проект є егалітарним, якщо еліта поповнюється переважно вихідцями з народних мас, які отримали модерну освіту, та ототожнює свої інтереси з класовими інтересами "націоналізованої" спільноти. Підставою ототожнення інтересів є відсутність станово-класових бар'єрів між інтелектуалами та масами, коли еліта відносно вільно поповнюється представниками народних мас, які отримали модерну освіту. Егалітарний національний проект утворюється дискурсивною стратегією творення нації за моделлю "республіканської нації".

Егалітарність була ознакою українського та єврейського проекту. Адже серед українського та єврейського населення Російської імперії були відсутні привілейовані верстви з власною політичною культурою. Незважаючи на те, що українські інтелектуали, які очолили культурно-просвітницький рух і ліберальний рух на початку ХХ ст., були вихідцями, як правило, з дворянства та духівництва, вони не плекали власної "аристократичності" та спрямовували свої зусилля на підвищення культурно-освітнього рівня українського селянства. Прикладом цього є діяльність київської "Просвіти", яка була закрита в 1910 р. за поширення українських видань серед селянства [15, арк.28–33].

Єврейська еліта утворювалася підприємцями та інтелектуалами, які подолали обмеження соціальної мобільності, "смугу осілості" та "відсоткову норму". Однак еліта не протиставляли себе масам, а прагнула підвищити соціальне становище єврейського населення за допомогою культурно-просвітницької діяльності. Так, представники єврейської еліти Києва в 1903 р. заснували філіал "Товариство поширення просвіти поміж євреями в Росії" (далі – ТПЄ) на Правобережній Україні, Київське відділення ТПЄ [16, с.7].

Польський проект на Правобережній Україні був елітарним через особливості соціальної структури польського населення. Польську еліту складали вихідці з дворянства, а переважна більшість поляків Правобережжя були селянами. Польські культурно-просвітницькі товариства діяли серед містян, а польська шляхта зберігала своє провідне політичне становище. Відтак російська влада визначала місцевих поляків не як націю, а як партію, представлену вихідцями зі шляхти, відділену

від польського селянства, позначеного бюрократією як спольщені й покатоличені "малороси" [17, арк.25; 18, арк.52].

"Конкурентність" характеризує відносини серед національної громадськості, "письменників" дискурсу нації, та виявляється в національних практиках. В українському національному проекті конкурували між собою ліберальний і соціалістичний напрямки українському націоналізму. Кожна група висловлювань, група висловлювань лібералів і соціалістів, існувала в окремих спільнотах української громадськості та виявлялася в різних національних практиках. Причому участь українців-соціалістів у роботі ліберальної преси (наприклад, у газеті "Ради") або ліберального товариства (наприклад, у "Просвітах") не змінювала належність цих практик до українського ліберального руху, але свідчило про поширення конкуренції зі сфери "писання" до сфери "читання" дискурсу нації.

Конкурентність єврейського проекту виявлялася в протиборстві між представниками "асиміляційного", сіоністського та "автономістського" напрямків у рамках національної дискурсивної формації [19, с.181–182]. "Асиміляторів" представляли Київське відділення ТПС та "Союз для досягнення рівноправності євреїв у Росії". Останній брав участь у думських виборах 1906 і 1907 рр., висунувши в губерніях Південно-Західного краю окремих список виборщиків, які підтримували депутатів від партії кадетів [20, с.19–20; 21, арк.23]. Сіоністи та "автономісти" були представлені на Правобережній Україні осередками Всесвітньої сіоністської організації, Єврейською територіалістичною організацією, соціал-сіоністськими партіями (ЄСДРП "Поалей-Ціон", ССРП і ССРП) та автономістським Бундом, масовою соціал-демократичною партією [22, арк.52зв.; 23].

Польський проект на Правобережній Україні був представлений консервативним, націонал-демократичним і соціалістичним напрямками. Польський консерватизм виявлявся в т. зв. "крайовстві" польської шляхти, яка обстоювала політичну легальність і місцевий патріотизм. Консервативні настрої та "крайовство" були поширені серед польських поміщиків [24, с.358]. Місцевий консерватизм політично оформився у вигляді "Польської крайової партії України, Волині та Поділля" [25, с.200–201]. Націонал-демократичний напрямок на Правобережжі відбивався в діяльності польських культурно-просвітницьких товариств ("Освята" та "Полонія") та місцевого відділення націонал-демократичної партії – "Polskie stronnictwo narodowe na Rusi", а також на шпальтах газети "Dzennik Kijowski". Соціалістичний напрямок був представлений місцевими осередками "Польської соціалістичної партії" (ППС).

Відносини між національними проектами недержавних націй та загальноросійською опозицією, "визвольним рухом", характеризувалися "відкритістю" або "закритістю". Під "відкритістю" національного проекту розуміємо готовність націоналізму недержавної нації до співпраці із загальнодержавним опозиційним рухом. Якщо

загальнодержавна опозиція та національні рухи виступають за демократизацію держави, а тим більше – за перетворення держави на національну федерацію, певний національний проект враховує можливість такої співпраці, підтримує створення спільного фронту опозиційних сил. Під "закритістю" національного проекту розуміємо відсутність співпраці між російським визвольним рухом і національним проектом недержавної нації, попри його опозиційність. "Закритість" національного проекту обумовлена відмовою національної еліти від сподівань, що спільна боротьба із загальноросійською опозицією сприятиме задоволенню інтересів недержавної нації.

Українському та єврейському проектам були властиві "відкритість". "Відкритість" обох національних проектів виявлялася під час виборчих кампаній і партійної діяльності. Українська та єврейська громадськість підтримували на виборах до Державної Думи кандидатів від загальноросійської опозиції, насамперед кадетів, за яких голосували виборщики-українці та євреї [26, с.215, 238; 21, арк.23]. Українські та єврейські партії співпрацювали із загальноросійськими та між собою, що виявлялося в створенні в 1905 р. спільних революційних комітетів загальноросійськими та єврейськими партіями на Правобережній Україні, наприклад, у Житомирі та Вінниці [27, арк.4; 28, арк.1–1зв.].

Польському проекту була властива "закритість". Польські політичні сили на Правобережній Україні, як і в загальноросійських масштабах, не співпрацювали з російським "визвольним рухом". Під час Першої російської революції здійснювалися спроби зближення між польською та російською громадськістю: у 1905 р. в Києві постало польське відділення кадетської партії, "Polskie stronnictwo konstytucyjono-demokratyczne Ukrainy", але в 1906 р. польські кадети втратили свій вплив серед польського громадянства [29, с.78–81].

Відносини між українським, єврейським і польським національними проектами і російським урядом характеризувалися "опозиційністю". Російський уряд, з точки зору націоналістів недержавної нації, був ворожим щодо інтересів цієї недержавної нації. Ворожість уряду до певної недержавної нації виявлялася або в запереченні національної самобутності цієї спільноти, або в правових обмеженнях щодо представників національної спільноти. Перший випадок стосувався української нації: російський уряд не визнавав національну самобутність українського населення. Адже, за офіційним поглядом, "малороси" були складовим елементом "великої російської нації", хоча етнічна самобутність українців (офіційно – "малоросів") бюрократією визнавалася. Представники українського руху вважалися бюрократією за опозиційну партію "українофілів" ("сепаратистів", "мазепинців") [30, арк.3зв.]. Українське населення Правобережжя розглядалося місцевою адміністрацією крізь призму необхідності захищати його від "іногородців", євреїв і поляків [31, арк.3–5зв.].

Польське та єврейське населення Російської імперії зазнавало правових обмежень. Підставою правових обмежень євреїв була належність до юдейського віросповідання, а підставою правових обмежень поляків – етнічне походження та католицьке віросповідання. Нерівноправність євреїв і неспроможність уряду реформувати виключне законодавство щодо євреїв робило масову політичну діяльність єврейської громадськості неминуче опозиційною. Боротьба за рівноправність євреїв була вимогою-мінімум єврейського проекту. Російський уряд оцінювався польською громадськістю негативно, а польська громадськість оцінювалася місцевою адміністрацією – як русофобська [32, арк.12; 30, арк.4].

Відносини між українським, єврейським і польським національним проектом і народними масами характеризувалися "масовістю". Масовість була і залишається основною рисою всіх національних проектів "епохи націоналізму", від Великої французької революції (1789-1799 рр.) до сучасності. Націоналісти конструюють націю, що охоплює всі страти "націоналізованої" спільноти. Масовий характер національного проекту практично реалізується в національній пресі, діяльності культурницьких товариств і політичних партій.

Масовість національних проектів виявлялася в національних практиках, що викликало протидію з боку місцевої адміністрації. Досягненням українського руху було створення щоденної газети "Рада", що видавалася в Києві протягом 1906–1914 рр., незважаючи на постійні цензурні утиски [33, с.65–90]. Українські та польські культурно-просвітницькі товариства, "Просвіта" та "Освята", були закриті місцевою адміністрацією. Київське відділення ТПС зазнавало перешкод у своїй діяльності з боку місцевої адміністрації та міського самоврядування Києва [34, с.7–16]. Найбільш масова національна партія, Бунд, стикалася з поліційними переслідуваннями, які, тим не менше, не могли знищити партію: київський комітет Бунду заарештовувався жандармами в 1905, 1906, 1912 і 1913 рр. та кожного разу відновлювався [35, арк.96-100; 36, арк.1–2; 37, арк.15; 38, арк.18–19].

Однак, якщо репресивні заходи місцевої адміністрації були дієвими в боротьбі з національними практиками, то для боротьби з національними проектами на виборах бюрократам доводилося звертатися до правої російської громадськості, яка спільно з бюрократією впроваджувала в життя російський національний проект, проект "великої російської нації". Такими проурядовими силами були праві партії та Російська православна церква (далі – РПЦ). Політична діяльність правих партій і РПЦ була найбільш інтенсивною на "західних окраїнах" Росії, особливо на Правобережжі, де відбувалося організаційне поєднання правої громадськості та православного кліру. Священики очолювали осередки Почаївського відділу "Союзу російського народу", що діяв серед українських селян Правобережжя [21, арк.20]. Масовий характер "Союзу російського народу" обумовлював сприяння чорносотенцям з

боку місцевих чиновників. Підтримка "союзників" не припинялася, незважаючи на підбурення чорносотенцями селян до виступів проти поміщиків-поляків, що засуджувалося владою [39, арк.7–7зв.]. Навпаки, місцева влада наказувала поліції сприяти роботі "союзників" [40, с.379].

Таким чином, національний проект утворюється національною дискурсивною формацією та національними практиками. Сенс національного проекту полягає в наявності інституціонального зв'язку між національною елітою та народною масою, що забезпечується національними практиками. Український проект на Правобережній Україні виявлявся переважно в пресі, культурно-просвітницькому русі та політичних партіях; єврейський проект – в культурно-просвітницькому русі та політичних партіях; польський проект – в пресі та культурно-просвітницькому русі. Протидія національним проектам з боку місцевої адміністрації була ефективною у відстеженні та ліквідації українських і польських культурницько-просвітницьких товариств та боротьбі з єврейськими політичними партіями. Місцева адміністрація співпрацювала з правими партіями та РПЦ для боротьби з національними проектами недержавних націй на виборах до Державної Думи та для позбавлення українського проекту соціальної бази, бо українське селянство підлягало включенню у "велику російську націю".

Перспективними напрямками подальших досліджень національного питання на Правобережній Україні початку ХХ ст. є, по-перше, визначення інших способів діяльності місцевої адміністрації в царині національного питання, окрім протидії національним проектам недержавних націй, по-друге, встановлення національних практик російського проекту в діяльності місцевої адміністрації, правих партій і Російської православної церкви та відносинах між ними.

Література

1. **Касьянов Г. В.** Теорії нації та націоналізму: монографія / Георгій Володимирович Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 351 с.
2. **Андерсон Б.** Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон; пер. з англ. В. Морозов. – К.: Критика, 2001. – 272 с.
3. **Шпорлюк Р.** Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Роман Шпорлюк // Сучасність. – 1996 – № 11. – С. 74–87; № 12. – С. 53–65.
4. **Миллер А.** Империя Романовых и национализм: эссе по методологии исторического исследования / Алексей Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 248 с.
5. **Миллер А. И.** "Украинский вопрос" в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века) / Алексей Ильич Миллер. – СПб.: Алетейя, 2000. – 260 с.
6. **Ревзина О. Г.** Дискурс и дискурсивные формации / О. Г. Ревзина // Критика и семиотика. – Новосибирск, 2005. – Выпуск 8. – С.66–78.
7. **Єрмоленко А. М.** Комунікативна практична філософія / Анатолій Миколайович Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
8. **Кулик В.** Дискурс українських

медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / Володимир Кулик. – К.: Критика, 2010. – 656 с. 9. **Руссо Ж. Ж.** Об общественном договоре, или принципе политического права / Жан Жак Руссо // Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты. – М.: "Канон пресс", "Кучково поле", 1998. – С.195–322. 10. **Фуко М.** Правительственность (идея государственного интереса и её генезис) / Мишель Фуко // Логос. – 2003. – № 4–5. – С. 4–22. 11. **Ленін В. І.** Карл Маркс / Владимир Ильич Ленин // Ленин В. І. Полное собрание сочинений: в 55 тт. / Владимир Ильич Ленин. – Изд. 5-ое. – М.: Политиздат, 1967–1975. – . – Т. 26. – 1967. – С. 43–93. 12. **Кисляковська І.** Теорія практики П. Бурдьє і проблема емпіризму в дослідженні культурних явищ / І. Кисляковська // Проблеми теорії ментальності / за ред. М. В. Поповича. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 31–52. 13. **Дерида Ж.** Сила та значення / Жак Дерида // Дерида Ж. Письмо та відмінність; пер. з фр. В. Шовкун; за ред. О. Шевченко. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2004. – С. 7–63. 14. **Сміт Е.** Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Д. Сміт; пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Темпора, 2009. – 312 с. 15. **Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 639, спр. 797.** 16. **Отчёт** Киевского отделения Общества по распространению просвещения между евреями в России. За 1904, 1905 и 1906 гг. – К.: Б. и., 1907. – 74 с. 17. **ЦДІАК України, ф. 442, оп. 636, спр. 679.** 18. **ЦДІАК України, ф. 442, оп. 637, спр. 545.** 19. **Дубнов С. М.** Нация прошлого и нация будущего / С. М. Дубнов // Дубнов С. М. Письма о старом и новом еврействе (1897–1907) / С. М. Дубнов. – СПб: Б. и., 1907. – С. 181–204. 20. **Марголин А.** Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина) / Арнольд Марголин. – Берлин: Изд-во С. Ефрон, 1921. – 397 с. 21. **ЦДІАК України, ф. 442, оп. 658, спр. 95, ч. 5.** 22. **ЦДІАК України, ф. 442, оп. 861, спр. 259.** 23. **Гаухман М. В.** Київський комітет Бунду (1912–1913 рр.): протистояння революційної партії з політичною поліцією / М. В. Гаухман // Гілея: науковий вісник. – К., 2010. – Випуск 30. – С. 98–105. 24. **Липинський В.** Лист до Михайла Грушевського [13.VIII.1908 р.] / В'ячеслав Липинський // Листування В. Липинського / ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – . – Т. 1. – С. 357–359. 25. **Черкаська Н.** Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ століття: національна ідея чи крайова ідеологія? / Наталія Черкаська // Український археографічний щорічник: збірник наукових праць. – К., 2007. – Випуск 12. – С. 186–206. 26. **Чикаленко Є.** Щоденник (1907–1917): у 2-х т. / Євген Чикаленко. – К.: Темпора, 2004. – . – Т. 1. – 2004. – 428 с. 27. **Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ), ф. 102, оп. 234, спр. 7 ч. 31.** 28. **ДАРФ, ф. 102, оп. 234, спр. 7, ч. 36.** 29. **Jurkowski R.** Polacy z gubernji wolynskiej w wyborach do I Dumy panstwowej (1906) i Rady panstwa (1906, 1909, 1910) / Roman Jurkowski // Ukrainica-Polonia. – К. –Житомир, 2007– . – Т. I. – 2007. – С. 77–95. 30. **ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 2962.** 31. **ЦДІАК України, ф. 442, оп. 642, спр. 497.** 32. **ДАРФ, ф. 102, оп. 244,**

спр. 149 ч. 32 арк. Б. 33. **Старовойтенко І.** Євген Чикаленко: людина на тлі епохи: монографія / Інна Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 544 с. 34. **Отчёт** Киевского отделения Общества по распространению просвещения между евреями в России за 1912 год. – К.: Б. и., 1913. – XXXIX, 114 с. 35. **ЦДІАК України**, ф. 274, оп. 1, спр. 1166. 36. **ЦДІАК України**, ф. 275, оп. 1, спр. 1096. 37. **ЦДІАК України**, ф. 1439, оп. 1, спр. 1380. 38. **ЦДІАК України**, ф. 1439, оп. 1, спр. 1478. 39. **ЦДІАК України**, ф. 274, оп. 1, спр. 3134. 40. **Циркуляр** Киевского губернатора А. Ф. Гирса, от 24 февраля 1912 г., на имя уездных исправников // Союз русского народа. По материалам Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства 1917 г. / сост. А. Черновский; ред. и вступ. ст. В. Викторова. – М.–Л.: Госиздат, 1929. – С. 379–380.

Гаухман М. В. Концепция "национальных проектов" в исследовании национальной политики на Правобережной Украине (1905-1914 гг.)

Установлены проявления национальных проектов негосударственных наций в общественной жизни Правобережной Украины начала XX в. Определены эффективные способы противодействия украинскому, еврейскому и польскому проектам со стороны местной администрации.

Ключевые слова: национальный вопрос, национальная политика, дискурс нации, национальный проект, Правобережная Украина.

Гаухман М. В. Концепція "національних проектів" у дослідженні національної політики на Правобережній Україні (1905-1914 рр.)

Встановлені вияви національних проектів недержавних націй у громадському житті Правобережної України початку XX ст. Визначені ефективні способи протидії українському, єврейському та польському проектам з боку місцевої адміністрації.

Ключові слова: національне питання, національна політика, дискурс нації, національний проект, Правобережна Україна.

Gaukhman M. V. The conception of "national projects" in researching of national policy in Right-bank Ukraine (1905-1914)

The appearances of national projects of nations without states in the public life of Right-bank Ukraine in the early XX cr are discovered. The effective methods of local government's activity against Ukrainian, Jewish and Polish national projects are determined.

Key words: national question, national policy, discourse of nation, national project, Right-bank Ukraine.